

F. Láncz Éva

Névtudományi ismeretek a magyar nyelvi órán

A tanulmány a névtudomány magyar nyelvi órán való alkalmazásával foglalkozik. Rövid áttekintést ad az e témában megjelent munkákról. Az onomasztikai ismereteket nyelvtani témakörökhöz rendeli, továbbá a névtant érintő feladatokat is közöl. Mindezzel azt kívánja jelezni, hogy a névtudománynak, a nevek grammatikai sajátosságainak, a nyelvjárási példáknek érdemes helyet adni az anyanyelvi órákon, szakkörön, fakultáción. A tanulmány a digitális technika segítségével végzett névföldrajzi elemzéseket szorgalmazza, lehetőséget adva az első két országos összeírást (1715, 1720) tartalmazó Történeti magyar családnévátlasz (TMCsA.) felhasználására, valamint térképek generálására is.

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben publikált névtani tárgyú munkákban egyre gyakrabban fogalmazódott meg az igény arra, hogy a névtudományt érdemes bevonni az oktatási folyamatba. Jelen munka a névtan lehetséges felhasználhatóságát mutatja be az oktatásban, figyelembe véve és ismertetve az eddig megjelent valamennyi hasonló témájú munka vonatkozó részeit. A digitális technika adta lehetőségek eredményeképpen létrejött névtani források új utat nyithatnak a magyar nyelvi órákon.

A névtudomány helye a magyar nyelvi órán

Vajon milyen lehetőségünk adódik arra, hogy a magyar nyelvi témakörökbe beépítsük a névtani ismereteket? Mely témakörök engedik meg, hogy névtani jelenségeket tárjunk a tanulók elé? Átfogó képet, részletező onomasztikai problémaköröket bemutató anyagrészt – a magyar nyelvi óra tananyagának egyébként is terjedelmes volta miatt – a legtöbb oktatási szinten természetesen nem lehet bemutatni. Nem feltétlenül a jelen problémája ez. Már a nyolcvanas évek elején tartott névtani tanácskozás legtöbb előadása is utal arra a tényre, hogy a tulajdonnevek rendszerén, a helyesírási szabályokon túl nemigen van idő és lehetőség egyéb névtani témájú anyagok vizsgálatára (J. Papp 1982: 510).

Bár a névtudomány a 20. század közepe óta önálló tudományággá nőtte ki magát, nem szakad el a társtudományoktól. Felhasználja az eredményeiket, módszereiket, illetőleg saját kutatásainak a megállapításait és konklúzióit átadja a többi tudománynak (Hajdú 2003: 38). Az oktatás tekintetében kiemelten fontos szólni az interdiszciplináris voltáról. A vele érintkező tudományágak tantárgyi megfeleléseiben gyakorta előfordul a tulajdonnév és annak lehetősége, hogy például a történelem, a földrajz-, a fizika-, a rajz- és a hittanórákon a névadás indítékairól, körülményeiről szó essen egy

politikai név, földrajzi név, köznevesült tulajdonnév, képzőművészeti alkotások nevei vagy bibliai nevek kapcsán. Rendkívül gazdag példatárral rendelkezik ebben a témában Hoffmann Ottó cikke (Hoffmann 1994). Megállapítható, hogy a névtan interdiszciplináris volta miatt az oktatásban sokoldalúan felhasználható, ezért érdemes nagy(obb) figyelmet fordítani rá. A tapasztalat azt mutatja, hogy az egyén a saját nevén túl a szűkebb és tágabb környezetének névadási szokásait, névhasználatát, névésztétikáját kiemelt érdeklődéssel figyeli.

A névtani ismeretek elmélyítésére, úgy tűnik, valóban szükség lehet. Raátz Judit 1994-ben megjelent tanulmányában iskolai programokat, tankönyveket, ismeretterjesztő könyvet, gyermeklexikont vizsgált névtani ismeretek után kutatva (Raátz 1994: 29). Megállapította, hogy a vizsgált könyvekből hiányoznak a gyermek saját nevét, ennek eredetét, jelentését célzó feladatok. Egy általános iskolai felmérésben a gyermekek családnévének, keresztnévének jelentését, névadási ismereteket, a névkultúrát érintő jelenségeket is vizsgált. A család- és keresztnév esetében egyaránt az látható, hogy a válaszadó diákok kétharmada nem tudta a névnek a jelentését, vagy úgy vélték, hogy a nevüknek nincs jelentése. Bár a válaszadók egyharmada már rendelkezett ismeretekkel a tulajdonnévről, ennek ellenére ez a csoport is igen kevés jelentésmagyarázatot tudott megadni. A névadás körülményeit, a keresztnévadás indítékait célzó kérdésekre adott válaszokat elemezve a szerző megállapítja, hogy a gyermekek 34%-a nem ismeri a névadás indítékát, 29% úgy vélte, hogy a szüleinek egyszerűen tetszett a név, amelyet tőlük kapott. 37%-uk egyéb választ adott, azaz a családon belüli öröklődést, a név hangzását, a becézhetőségét, az eredetét, film-, regény-, rajzfilmbeli előfordulását említette a névadás motivációjaként (Raátz 1994: 33). A motivációk ilyen kiterjedt megjelenése arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyermekek körülbelül egyharmada rendelkezik a saját névadásának körülményeire vonatkozó pontos ismeretekkel, és ez igen kevésnek mondható.

Egy csepeli nyolc évfolyamos gimnáziumban végzett kutatás a következő eredményeket hozta. A diákok onomasztikai tájékozottsága igen hiányos, a megkérdezett összesen 208 diáknak több mint a fele nem rendelkezett biztos tudással a saját nevééről. „Legtöbbjük bizonytalan, hiányos ismeretekkel rendelkezik a saját nevééről, sok esetben az alapvető fogalmak tisztázatlansága is szembetűnő. Voltak köztük azonban olyanok is, akik kiemelkedően jól igazodtak el az onomatológiai kérdésekben. A válaszokból kiderülő ismeretbeli különbségek sok esetben nem az életkor, hanem a nem szerint voltak meghatározóak” (Gelegonyáné Katona 2015). A téves vagy hiányos magyarázat rámutat arra a tényre, hogy tanulóink egy része rendelkezik valamiféle tudással a saját nevét illetően. Már egész kisgyermekként alapvető nyelvi, névtani információk birtokába jutnak, ám úgy tűnik, ez az oktatásban nemigen rendszereződik, vagy éppen nem bővül a már meglévő tudás (Liszka 1997: 514).

Az onomasztikai ismeretek a magyar nyelvi témakörökben

A szakirodalom a tulajdonnevek különböző fajtáit különíti el, hiszen a név azt a kategóriát is jelzi, amelyikbe a névviselő tartozik. A felosztások változatossága azt jelzi, hogy a csoportok elkülönítésében sokféle szempont szerepet játszik. Az iskolai nyelvtanok általában az alábbi kategóriákat sorolják fel: személynevek; állatnevek; földrajzi nevek; égitestek neve; intézménynevek; címek; kitüntetések, díjak neve; márkanamek. A tulajdonnevek szerkesztettségét vizsgálva megállapítható, hogy minden kategóriában található olyan név, amely több elemből áll, ahogy azt a tankönyvek, munkafüzetek több példán keresztül is bemutatják. Fontos nyelvészeti megállapítás, hogy a grammatikai elemzések során a tulajdonnevet a szakirodalom egyetlen főnévként vizsgálja (Balogh 2000: 127). Ez is megerősíti azt az érvet, hogy a tulajdonnév az iskolai nyelvtanokban a főnév szófaji kategóriájában jelenik meg. Grammatikai szempontból (toldalékfelvevő képességüket vagy mondatrészi szerepüket tekintve) a nevek főnévként viselkednek akkor is, ha több tagból állnak; a toldalékot az utolsó elem veszi fel. A névelméleti kutatásokból azonban kitűnik, hogy egy név pszichológiai és szociokulturális körülmények révén válik névvé (Tolcsvai 1996: 323), nem feltétlenül nyelvi kritériumok alapján. „Vagyis a tulajdonnév attól név, hogy vonatkozik valamire, olyasmire, ami egy közösségben intézményesen viseli a nevet, tehát egy adott közösség azt valaminek névül, névként adja” (Balogh 2000: 127). Indokolt megemlíteni a tulajdonneveket a jelentéstan tárgyalása során, mivel a jelentésszerkezetük eltér a közszavakétól. A közszo mint nyelvi jel a dolgok egy egész osztályának a közös neve is, ellentétben a tulajdonnevekkel, amelyek konkretizálnak. A hangalak és jelentés összefüggésében a neveknél is hasonlóképpen szembetűnik a poliszémia, a homonímia, a szinonímia, az alakváltozat. A nyelvtörténeti témakörben a szórványemlékekben szereplő tulajdonnevek kiemelése kulcsfontosságú. Fontos volna kiemelni, hogy „a kora ómagyar, sőt részben az ősmagyar kor nyelvének rekonstruálásához döntően az Árpád-kori nyelvemlékekben található hely- és személyneves szórványokra támaszkodhatunk” (Vörös 2015). A tulajdonnevek szerteágazó helyesírási szabályait szükségképpen minden oktatási tananyag tartalmazza. A különféle nevek, névtípusok, toldalékolt névalakok igen kedvező megjelenési lehetőségei ezek.

Az anyanyelvi órákon a névtan csekély megjelenése többek között a magyar nyelvi órák alacsony számával is magyarázható. A középiskoláknak nem közvetlenül a nyelvtudományi ismeretek részletes átadása a feladata, emiatt azonban nem kell lemondani az alapvető névtani ismeretek megtanításáról (Liszka 1997: 514). A névtudomány oktatásban való megjelenése Liszka alapján az alábbi pontokba szedhető: a tulajdonnevek fajtáinak ismertetése történhet (1) a szófajtani anyagrészen a főnév tanításának a során, (2) a jelentéstant követően, (3) az oktatási folyamat utolsó szakaszában, a nyelvtörténeti anyagrésze közelében. A tulajdonnév osztályozása mellett az egyéb névtani kérdések (névadás, névetimológia, írói névadás) (4) gyakorlatokban való megjelenése is szükséges. Az első megoldást két szempontból is előnyösebbnek tekinti a szerző. Egyrészt: „A gyerekek számára az amúgy néha talán száraznak érzett nyelvtani (szófajtani) anyag ily módon színesíthető, izgalmassá tehető”. Másrészt a tanulók aránylag korán találkoznak névtudományi ismeretekkel, így ezzel később tájékozottabban foglalkozhatnak. Az oktatási folyamat utolsó szakaszában megjelenő névtani ismeretanyag azért üdvözlendő, mert a diákok már komplex nyelvi-irodalmi ismeretek birtokában

vannak, így a példaanyag akár nyelvtörténeti forrásokat is magában foglalhat. A névtani témájú feladatok végigkísérhetik a tananyagot, így például lehetőség nyílik családnevek összegyűjtésére, a tanuló családjának névadási szokásaira, helynevek gyűjtésére, írói névadás vizsgálatára, névdivatok alakulásának az ismertetésére (Liszka 1997: 517).

Felmerülhet a kérdés, hogy egy járás földrajzi neveinek kiadását csak a névtanosok egy szűk köre használja. Értékes ellenpéldája ennek a tévhitnek egy rövid tanulmány, amelyben általános iskolai, középiskolai és egyetemi oktatásra ajánlja a szerző a névgyűjteményt (Tungli 1992). Így például a középiskolás tanulóknak lehetőségük nyílik arra, hogy szűkebb környezetüknek (városuknak, falujuknak) a tulajdonneveit megismerjék. Ide tartozhatnak a határrésznevek, az utcanevek vagy akár a falucsúfólók is (Tungli 1992: 150).

Következtetések és javaslatok

A névtan oktatásának rövid áttekintése után az alábbi gondolatok fogalmazhatóak meg következtetésként és javaslatként. 1. A névtudomány a tulajdonnév nyelvi rendszerbe való sorolása révén alkalmas arra, hogy nyelvészeti, nyelvtani ismeretekhez juttassa a diákokat. A tulajdonnév kiegészítheti a közsói példatárat a grammatikai elemzésekben, kiemelve nyelvtörténeti jelentőségét rávilágíthat a nyelvi változásokra. A tulajdonnévfajta tárgyalása legtöbb esetben a szófaji rendszerezés témakörében elemzendő. A név pusztán fogódzót jelent a grammatikai elemzésekben, előtérbe hozhat alaktani problémaköröket (T. Somogyi 2003), megerősítvén ezzel a nyelvi rendszerhez való tartozását. Emellett azonban fontos volna önálló rendszerét is hangsúlyozni, hiszen bizonyos jelentéstani szempontok miatt eltávolodik a szófaji kategóriájától. 2. A mindennapi életben használt tulajdonnevek helyesírásának ismerete alapvető elvárás az igényes nyelvhasználóktól. A diákok számára sokszor szövevényesnek tűnő szabályok megismertetése érdekes, egyedi példákkal vagy példagyűjtésekkel tehető könnyebbé. A „pozitív érzésekkel kísért gyakorlatokkal könnyebb jó eredményt elérni a tanulásban, mert fogékonyabbá válik a memória az ismeretek befogadására” (Antalné Szabó 2008). 3. A névtudomány oktatási rendszerben való megjelenése továbbá magában hordozza segédtudományai egy szeletének a megismerését. Így töltődhet fel a tantárgyak közötti szakadék, épülhet ki az átjárhatóság, amely a modern kori oktatásnak ma már elengedhetetlen követelménye (Erdélyi 2003). 4. A nevek (és a névváltoztatások) társadalmi/történeti beágyazottsága révén megállapítható, hogy a névtudomány a magyarságtudomány egyik forrása (Juhász 1997: 478). A tulajdonnevek fajtáinak tárgyalása vagy egy példaolvasmány rávilágíthat a magyarság kultúrájára. Implicit módon adhat át történeti, néprajzi ismereteket, eleget téve a nemzeti érték és hagyomány megismertetését fókuszba állító nevelési céloknak. 5. Szintúgy a *Nemzeti alaptanterv* céljai között találjuk az oktatói-nevelői munka elvárásaként az olyan ismeretek elsajátítását, amelyek megalapozzák a haza és népei megismerését (NAT 2012). Így kerülnek előtérbe a magyar eredetű családnevek megváltoztatásának esetei, illetve az allogén kisebbségek névváltoztatásai. Ezek motivációiban egy-egy korszak társadalmi, politikai vetülete figyelhető meg (N. Fodor 2008; Farkas 2009). 6. Kevés szó esik azonban a nyelv rétegződése kapcsán elének kerülő nyelvjárástani témakörben a nevek

felhasználhatóságáról. A dialektológia átfogó megismertetésére természetesen nem vállalkozhatunk a középiskolai oktatásban. Azon túl, hogy az egyes nyelvjárások főbb hangtani, alaktani jellemzőit, szókincsbeli eltérésüket megmutatjuk és megfogalmazzuk, a pedagógus látványos, szokatlan vagy éppen a mindennapi életben előforduló példákat igyekszik gyűjteni. Nem titkoltan azért is, hogy ezt a témakört közelebb hozza a tanulókhoz, megkedveltesse az anyagot és a nyelvjárás meglétét is. Modern társadalmunkban a köznyelv ismerete a társadalomban való érvényesülésnek, a társadalmi mobilitásnak, a versenyképességnek egyik feltétele. Pedagógusként mégis feltétlenül ki kell tűznünk célként magunk elé azt, hogy a nyelvjárások megőrzéséért és megújításáért szójunk. Sugallni kell azt is, hogy a nyelvjárás kultúrahordozó jelrendszer, és egyértelműen értéket jelent számunkra, hiszen nemcsak nyelvészeti, hanem művelődéstörténeti forrásként is nagy jelentőségű (Kiss 2001: 15). Az előítéletek, tévhitek eloszlatása tehát rendkívül fontos feladat, a témakör iránti kíváncsiság felkeltése az út elejének tekinthető. Figyelemfelkeltő példatárat kell bemutatni az anyanyelvi órákon, hogy a nyelvjárás jelenségei könnyebben épüljenek be a diákok tudásába. A tanulók egy része már a középiskolai tanulmányok megkezdésekor rendelkezik névtani ismeretekkel. Más részük egyáltalán nem tud ehhez a témakörhöz hozzájárulni, az érdeklődésük azonban saját nevük vagy a környezetükben megjelenő személynevek iránt úgy tűnik, a legtöbb esetben megvan (Fercsik 1999: 311). Ezt kihasználható építhetjük be a névtudomány mai kutatásait és a digitális technika adta lehetőségeket az oktatásba.

Főként a családnevek körében fellelhető bizonyos írás- és ejtésváltozatoknak van nyelvjárásbeli vetülete. Ezekből a hangmegfelelésekből néhány alkalmas lehet arra, hogy példák alapján nyelvjárásbeli különbségeket figyeljünk meg. Könnyen érthető és beilleszthető a nyelvjárásbeli régiók jellemzőinek a feltárásába az *e ~ ö* (*Deme ~ Döme, Veres ~ Vörös, Seres ~ Sörös*), *i ~ é* (*Feír ~ Fehér*) ejtéskülönbség (Hajdú 2003: 825–826). Oktatási munkákhoz kiemelt segítséget nyújthatnak a névföldrajzi kutatások lehetőségei. A nyelvjárásbeli kutatásokat segítő, támogató nyelvatlaszok létrejötte, a módszerek kidolgozása, a technika fejlődése a nyelv területi alapú hangtani, alaktani, lexikai differenciálódását tette lehetővé (Juhász 2001: 94). A tulajdonnév nyelvi rendszerben való értelmezése magában hordozza az ilyen irányú kutatási lehetőségeket. Ma már névföldrajzi elemzések sora áll a pedagógusok rendelkezésére, hogy oktatási munkájukhoz felhasználják őket (a teljesség igénye nélkül: Vörös 2010; Farkas–Slíz 2011; N. Fodor–F. Lánicz 2011; N. Fodor 2014). A mai középiskolás diákok számára a digitális technika ismert és a mindennapi életben alkalmazott módszer. Így érdeklődési körüket felhasználva kézbe adható egy olyan kutatási lehetőség, amely a tananyaghoz (tudniillik a nyelvjárásához) szorosan kapcsolódik, kiegészíti a példatárát. Az első két országos összeírást (1715, 1720) tartalmazó *Történeti magyar családnévtan* (TMCsA.) névadataiból hasznos térképek generálhatók, amelyek a nevek, névalakok területi megoszlását mutatják. Ezek nyelvjárásbeli vizsgálatok tárgyai lehetnek mind a hangtan, az alaktan és a szókészlet tekintetében. A csaladnévtan.hu weboldalon a TMCsA. teljes adatbázisa elérhető.

A névtudományt érintő feladatok a magyar nyelvi órákon, szakkörökön, fakultáción

A következőkben olyan feladatokat mutatok be, amelyek gyarapíthatják a tanulók névtani ismereteit, felkelthetik érdeklődésüket a téma iránt, megerősíthetik a nevek világához való pozitív viszonyulásukat.

1. Toldalékolt tulajdonnevek

Témakör: A szóelemek

Ajánlott évfolyam: 9.

Ajánlott munkaforma: egyéni munka

Feladat

- Olvasd el a mondatokat, és keress legalább három-három példát a táblázatban megadottakra!
- Írj köznévi példákat a táblázatban szereplő toldaléktípusokra!

A jövő évadtól a Thália Színházhoz szerződik Lovas Rozi, aki a Pécsi Országos Színházi Találkozón két alkalommal is részt vett.

Hiányolom a tehetségek felsorolásából a fiatal Venczel Verát, mindenki Vicuskáját.

Ez a kabát csak Horváth Ferié lehet, tegnap jártak itt Barta úrral, hogy a telkeket megvásárolják az Önkormányzattól.

Tegnap a *Kis éji zenét* hallgattuk a fiammal, bár a lemez nem a miénk, hanem Jónásé.

Határozóragos tulajdonnév	Tárgyragos tulajdonnév	Birtokjeles tulajdonnév	Birtokos személyjeles tulajdonnév

Megoldás

Határozóragos tulajdonnév	Tárgyragos tulajdonnév	Birtokjeles tulajdonnév	Birtokos személyjeles tulajdonnév
Thália Színházhoz, Pécsi Országos Színházi Találkozón, Önkormányzattól	Verát, Kis éji zenét, Vicuskáját	Ferié, Jónásé	Vicuskáját

2. Stílusos nevek

Témakör: Stílus, stilisztika, stílustípus

Ajánlott évfolyam: 10.

Ajánlott munkaforma: páros munka

Feladat

a) Alkossatok párokat, beszéljétek meg, milyen szituációban hangozhatna el az alábbi néhány mondat! Gondoljátok végig, hogy kik a beszédpartnerek, és milyen kapcsolatban állnak egymással!

1. Léci, csukd be az ablakot!
2. Felkérem, a Tanár urat, hogy tartsa meg az előadását.
3. Mondja, magának is szokott fájni a lába?
4. Halló, jó napot kívánok! Az adóügyektől keresek egy illetékest!
5. Léci, told át neten a tegnapi óra anyagát!

b) Rendeljétek a mondatokhoz az alábbi tulajdonneveket, és indokoljátok meg, hogy miért tartoznak az adott mondatához! (Több megoldás is lehetséges.)

Dr. Répási Zsigmond, Steve, Magduska, Kovácsné, Gergő, Illésné dr. Fekete Ágnes, Rami, Erzséni, Johnny

Megoldás

- 1: *Steve, Magduska, Rami, Johnny*
- 2: *Dr. Répási Zsigmond*
- 3: *Magduska, Erzséni*
- 4: *Illésné dr. Fekete Ágnes, Kovácsné*
- 5: *Steve, Rami, Johnny*

3. Régi magyar nevek

Témakör: Alaktan

Ajánlott évfolyam: 9.

Ajánlott munkaforma: egyéni munka

Feladat

a) Keress legalább két-két olyan családnevet a *Régi magyar családnevek névvégmutató szótárában*, amelyben az alábbi toldaléktípusok megtalálhatók!

b) Válassz ki egyet-egyet, és keresd ki a *Régi magyar családnevek szótárának* szócikkeiből! Írd le, mi volt a névadás indítéka az egyes neveknek!

Fosztóképző	-i melléknév-képző	-ó/-ő folyamatos melléknévi igenév képzője	-s melléknév-képző

Megoldás

Fosztóképző	-i melléknév-képző	-ó/-ő folyamatos melléknévi igenév képzője	-s melléknév-képző
<i>Sótalan</i>	<i>Diószegi</i>	<i>Rebegő</i>	Beles

Sótalan: kérdéses

Diószegi: származási hely

Rebegő: beszédhiba, beszédmód

Beles: származási hely vagy tulajdonság

4. Zenés szószerkezetek

Témakör: Szószerkezetek

Ajánlott évfolyam: 9.

Ajánlott munkaforma: páros munka

Feladat

Alakítsatok párokat! Az alábbiakban mai zenekarok nevét olvashatjátok. A pár egyik tagja bontsa szőelemeire a szószerkezetek tagjait (ha ez lehetséges), a másik állapítsa meg, hogy milyen szószerkezetet találunk a nevekben!

Barna gyepszőnyeg, *Zsuzsa néni közbelép*, *És Én Mit Szóljak?!*, *Kesz és Ásványvíz*, *Lekváros Konnektor*, *Gyula Egyedül Jön*, *Haragos gereblyék*, *Józsi meg a disznója*, *Rómeó Vérzik*

Megoldás

Barna gyepszőnyeg: minőségjelzős alárendelő szószerkezet, *gyepszőnyeg* összetett szó

Zsuzsa néni közbelép: alanyos alárendelő szószerkezet, igekötős ige (E/3., jelen idő, kijelentő mód)

És Én Mit Szóljak?!: alanyos és tárgyias alárendelő szószerkezet, az igen a felszólító mód jele és igei személyrag

Kesz és Ásványvíz: kapcsolatos mellérendelő szószerkezet, összetett szó

Lekváros Konnektor: minőségjelzős alárendelő szószerkezet, -s melléknévképző

Gyula egyedül jön: állapotathározós és alanyos alárendelő szószerkezet (E/3., jelen idő, kijelentő mód)

Haragos gereblyék: minőségjelzős alárendelő szószerkezet, -s melléknévképző, többes szám jele

Józsi meg a disznója: kapcsolatos mellérendelő szószerkezet, birtokos személyjel

Rómeó Vérzik: alanyos alárendelő szó szerkezet (E/3., jelen idő, kijelentő mód)

5. Motivál vagy jelent

Témakör: Jelentés tan (A szó jelentések típusainak meghatározása után)

Ajánlott évfolyam: 9.

Ajánlott munkaforma: egyéni és páros

Feladat

a) Az alábbi szócikkek a *Régi magyar családnevek szótárából* származnak. Alakítsatok párokat, és olvassátok el a szócikkeket! Értelmezzétek együtt az évszámokat és a rövidítéseket!

(Frontális megbeszélés.)

b) A pár egyik tagja fogalmazza meg, hogy mit jelent a névadás indítéka, a másik értelmezze a név közszói jelentését!

c) Válassz egy nevet a szócikkekből, és töltsd ki az alábbi táblázatot értelem szerűen! Gondold végig, hogy a kérdőjellel megjelölt rubrikába miért nem tudunk pontos választ írni!

Fekete 1340: *Feketu* [János]

< *fekete* 'fekete hajú' v. 'sötét bőrű' M: testi tulajdonság

Kerekes 1402: Martino *Kerekes*

< *kerekes* 'bognár, kerégyártó' M: foglalkozás

Parti 1520: *Parthy* Ø

< *parti* vsz. '(valamely településen) a vízpartnál, révnél vagy domboldalon lakó (személy)' M: lakóhely

Név:	Jelentés	Motiváció
Tulajdonnév		
A tulajdonnév közszói megfelelője		?

Megoldás

Név: <i>Parti</i>	Jelentés	Motiváció
Tulajdonnév	az egyén	lakóhely
A tulajdonnév közszói megfelelője	'(valamely településen) a vízpartnál, révnél vagy domboldalon lakó (személy)'	Mert a legtöbb esetben nem tudunk választ adni arra, hogy egy tárgyat vagy élőlényt miért éppen az adott hangsorral neveztünk meg. (Kivéve a hangutánzó szók.)

6. Minek, miért neveztetek?

Témakör: Ragadványnevek (tanári magyarázat)

Ajánlott évfolyam: 9. (szakkör, fakultáció)

Ajánlott munkaforma: egyéni munka

Feladat:

- Gyűjts példát ragadványnevekre a környezetedből!
- Találd ki, miért kaphatták ezt a ragadványnevet az alábbi személyek, mi volt az indítéka a névadásnak! Kösd össze az első oszlopban látható neveket a megfelelő magyarázatokkal!
- Az üresen maradt rubrikákba találd ki indítékokat!

Név	A névadás indítéka
Létrás Viki	Egy iskolai alkalomra a kötelező ünneplő helyett feltűnő színű ruhában jelent meg.
Jürgen	Gazdag családból származott.
Piros	Jóképű, vonzó fiatalember volt.
Nemám Peti	Nagyon magas sarkú cipőben járt.
Csiga	A faluban gyakran lopott ilyen.
Macsó	Rendkívül lassan evett.
Tyúkos Karesz	Édesapja német volt.
Sejk	Egy időben folyton ezt mondogatta.

Név	A névadás indítéka
Fitos	
Disznó	
Harcsa	
Pókos	

Megoldás

Név	A névadás indítéka
Létrás Viki	Nagyon magas sarkú cipőben járt.
Jürgen	Édesapja német volt.
Piros	Egy iskolai alkalomra a kötelező ünneplő helyett feltűnő színű ruhában jelent meg.
Nemám Peti	Egy időben folyton ezt mondogatta.
Csiga	Rendkívül lassan evett.
Macsó	Jóképű, vonzó fiatalember volt.
Tyúkos Karesz	A faluban gyakran lopott ilyet.
Sejk	Gazdag családból származott.

Név	A névadás indítéka
Fitos	<i>Ilyen orrú.</i>
Disznó	<i>Tulajdonságot jelöl, a disznópásztor motiváció itt nem valószínű.</i>
Harcsa	<i>Ilyen halat fogott.</i>
Pókos	<i>Pókokat gyűjtött.</i>

7. Osztályunk névplakátja

Témakör: Nyelvtörténet

Ajánlott évfolyam: 12.

Ajánlott munkaforma: lehetőségektől függően páros vagy csoportmunka

Megjegyzés: A tanulók nevének eredetét fontos figyelembe venni, a tanár előre összegyűjtheti a nem magyar eredetű nevekről az információkat. A feladathoz szükséges elmagyarázni a *név motivációja*, *közzsói jelentése* fogalmakat vagy a *Motivál vagy jelent* című gyakorlatot elvégeztetni.

Feladat

- a) Keressétek meg saját családneveket a *Régi magyar családnevek szótárában*! Ha nincs adat, kérjétek a tanárotok segítségét! Jegyezzétek fel a név motivációját, közszoí jelentését, első előfordulását!
- b) Keressetek társat, társakat magatoknak, alakítsatok párokat, létszámtól függően csoportokat az osztálytársaitokkal az alábbi szempont alapján: a pár vagy csoport minden tagjának a családneve azonos motivációjú legyen! Ábrázoljátok plakáton a csoportokat, tüntessétek fel a családneveket, írjátok egymás alá időrendben őket!
- c) Keresd ki saját vagy valamelyik családtagod családnevét a *Történeti magyar családnév-adatbázisból*! Jegyezd fel, hogy hány előfordulást találtál!
- d) Generálj térképet, és figyeld meg, hogy megállapítható-e, mely területen gyakoribb a családnév!

8. Mint az állat

Témakör: A szóképek

Ajánlott évfolyam: 11.

Ajánlott munkaforma: egyéni munka, frontális munka

Feladat

- a) Olvasd el a szöveget!
- b) Beszéljétek meg a szereplők nevét! Foglaljátok össze, miért kapták a nevüket!

Hárman jöttek az úton, különböző emberek voltak. Kinézetre is, mert az egyik magas volt, és sovány meg szőke hajú, a másik alacsony volt, és köpcös, az arca is, mintha mindig evett volna, a harmadik bár magas, de elég kerek és nagyon szőrös. Valamelyik ideges természetű volt, a másik rendkívül higgadt, a szőket nem nagyon ismertem. Egy dologban megegyeztek azonban, mindegyikük támogató barátja volt a másik kettőnek. És még valamiben hasonlítottak: a nevükben. Az egyik Hörcsög volt, a másik Gólya, a harmadik Medve.

- c) Töltsd ki a táblázatot értelemszerűen!

Azonosító	Azonosított	Fogalmi azonosság

Megoldás

Azonosító	Azonosított	Fogalmi azonosság
<i>Hörcsög</i>	egyén	hasonlóság: arc kinézete
<i>Gólya</i>	egyén	hasonlóság: magasság, termet
<i>Medve</i>	egyén	hasonlóság: termet

9. Nyelvjárás a nevekben?

Témakör: Nyelvjárástan

Ajánlott évfolyam: 12.

Ajánlott munkaforma: egyéni munka

Feladat

a) Olvasd végig figyelmesen az alábbi családneveket! Egészítsd ki értelemszerűen a táblázat rubrikáit!

Bekes, Döme, Börcsök, Deák, Sörfőző, Kerecsi, Birtalan

	e	ö
e ~ ö hangok váltakozása a családnevekben	<i>Deme</i>	
		<i>Bökös</i>
		<i>Körözi</i>
	<i>Serfőző</i>	
	<i>Bercsik</i>	
	i	e
i ~ e hangok váltakozása a családnevekben	<i>Diák</i>	
		<i>Bertalan</i>

b) Állapítsd meg, hogy mely nyelvjárásokban jelenhetnek meg az alábbi alakok! Milyen nyelvjárási jelenséget tapasztalunk a nevekben?

Döme, Bökös, Körözi:

Diák, Bertalan:

Megoldás

	e	ö
e ~ ö	<i>Deme</i>	<i>Döme</i>
	<i>Bekes</i>	<i>Bökös</i>
		<i>Körözi</i>
	<i>Serfőző</i>	<i>Söröző</i>
	<i>Bercsik</i>	<i>Börcsök</i>
	i	e
i ~ e	<i>Diák</i>	<i>Deák</i>
	<i>Birtalan</i>	<i>Bertalan</i>

Döme, Bökös, Körözi: déli nyelvjárás (ö-zés)

Diák, Birtalan: tiszai nyelvjárás (í-zés)

10. Tájszó a nevekben

Témakör: Nyelvjárás

Ajánlott évfolyam: 12.

Ajánlott munkaforma: páros munka

Feladat

a) Alakítsatok párokat! Olvassátok el az alábbi idézetet a *Magyar néprajzi lexikon*ból!

gerencsér: Ny-Dunántúlon, főleg Vas megyében azoknak a fazekasoknak az elnevezése, akik tűzálló agyagból nemcsak fazekat, hanem más edényeket is készítenek. Az ország több vidékén, pl. az Alföldön is a gerencsér fazekasmesterség minden szakágát magába foglaló – fazekas, → korsós, → tálás – népi iparos olykor lebecsülő, csúfondáros elnevezése.

b) Készítsetek térképet a *Gerencsér* családnév előfordulásairól! Mit bizonyít a családnév területi megoszlása?

Megoldás

A területi megoszlás a *Magyar néprajzi lexikon* állítását bizonyítja, a *gerencsér* községi családnévként a Nyugat-Dunántúlon terjedt el.

Összegzés

A dolgozatban leírtak és a fenti feladatok célja annak igazolása volt: a névtudomány alkalmas arra, hogy tulajdonnévi példáival a magyar nyelvi órák értékes eleme legyen. A tulajdonnevek rendszere nem csak a szófajteni anyagrészen, a főnévhez kapcsolódva vagy a tulajdonnevek helyesírásánál tárgyalandó. Fontos, hogy a névtan végigkísérje az iskolai tananyagot; szemléletes példákat mutasson be a grammatikaoktatásban, érdeklődést felkeltő olvasmányokat tárjon a tanulók elé, amelyek alkalmat teremtenek a névkultúra különböző területeivel kapcsolatos beszélgetésekre (Fercsik 1999: 310–314), a nevek történetének és jelenkori életének megismerésére.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes 2008. A helyesírási kultúra fejlesztésének régi-új technikái. *Anyanyelv-pedagógia* 3–4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=109> (2016. június 30.)
- Balogh Judit 2000. A főnév. In: Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 127–140.

- Erdélyi Erzsébet 2003. Az új anyanyelv-tanítási módszerek és a hagyományos névtani ismeretek a tantárgyköziség szolgálatában. In: Fercsik Erzsébet (szerk.) *A nevekről*. Krónika Nova Kiadó. Budapest. 204–226.
- Farkas Tamás – Slíz Mariann 2011. Német népcsoportokra utaló családnevek Magyarországon. *Német, Szász, Bajor, Sváb*. In: Vörös Ferenc (szerk.) *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek*. Savaria University Press. Szombathely. 67–80
- Farkas Tamás 2009. Családnév-változtatás Magyarországon. *Névtudományi Értekezések 159*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet 1999. Nem lehet elég korán kezdeni – Névtani ismeretek egy anyanyelvi tankönyvcsaládban. *Névtani Értesítő* 21: 310–314.
- N. Fodor János 2008. Magyar eredetű családnevek megváltoztatásának esetei a 19. században. In: Bölskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.) *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 349–355 .
- N. Fodor János – F. Láncz Éva 2011. A Történeti magyar családnévátlasz előmunkálatairól. *Névtani Értesítő* 33: 175–190.
- N. Fodor János 2014. Névföldrajz és etimológia: Mutatvány a Történeti magyar családnévátlasz lexikális térképlapjaiból. *Magyar Nyelvőr* 138: 451–460.
- Gelegonyáné Katona Ágnes 2015. Gimnazisták névtani tájékozottsága. *Anyanyelv-pedagógia* 3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=582> (2016. június 30.)
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Hoffmann Ottó 1994. Kalandozások a nevek birodalmában. *Magyartanítás* 4: 27–30.
- Juhász Dezső 1997. Névtudomány – magyarságtudomány (Néhány gondolatvázlat). In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.) *A magyar névtani kutatások legújabb eredményei*. (Oktatási segédlet) II. kötet. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság. Miskolc–Budapest. 477–483.
- Juhász Dezső 2001. A nyelvföldrajz. In: Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 92–111.
- Kiss Jenő 2001. Előzetes a dialektológiával való ismerkedéshez. In: Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 13–22.
- Liszka Gábor 1997. A névtan a nyolcosztályos gimnáziumokban. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest. 513–518.
- Nemzeti alaptanterv 2012. http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf (2016. június 30.)
- J. Papp Zsuzsanna 1982. A tulajdonnév az oktatásban. *Magyar Nyelv* 509–512.
- Raátz Judit 1994. Az általános iskolai tanulók névtani ismeretei egy felmérés tükrében. *Magyartanítás* 5: 29–33.
- T. Somogyi Magda 2003. Névtan és alaktan. *Névtani Értesítő* 25: 251–257.

TMCSA. = *Történeti magyar családnévatlasz. A Kárpát-medence 18. század eleji személyneveinek adatbázisa és névtérképgyűjteménye.* Kutatásvezető: N. Fodor János. Budapest 2011. (www.csaladnevatlasz.hu)

Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–325.

Tungli Gyula 1992. *A pápai járás* c. kötet felhasználhatósága az oktatásban. In: Farkas Ferenc (szerk.) *Tulajdonnév-használatunk.* MND 100. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoporthoz Név Kutató Munkaközössége. Budapest. 147–152.

Vörös Ferenc 2010. *Családnévek térképlapjainak nyelvföldrajzi vallomása.* Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.

Vörös Ferenc 2015. Miként hasznosíthatók a *Névtani Értesítő* tanulmányai a magyartanításban? *Anyanyelv-pedagógia* 3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=585> (2016. június 30.)

F. Láncz, Éva
Onomastics in Hungarian language classes

This study discusses how onomastics is used in Hungarian language classes and it provides a brief overview of previous works done in this field. It links onomastics knowledge to grammatical topics and it also presents exercises related to onomastics. The purpose of the study is to show that it is worth leaving some space to onomastics with all the grammatical characteristics and dialectological examples in first language classes, study groups, and extra classes. The study urges topological analyses with digital techniques and thus giving the opportunity to use the *Történeti magyar családnévatlasz [Historical atlas of Hungarian family names] (TMCSA.)* containing data of the first two national censuses (1715, 1720) and also to generate maps.

Kulcsszók: névtan az oktatásban, névtan és grammatika, névtan és nyelvjárás, névföldrajz, Történeti magyar családnévatlasz

Keywords: onomastics in education, onomastics and grammar, onomastics and dialectology, toponymy, *Történeti magyar családnévatlasz [Historical atlas of Hungarian family names]*

Az írás szerzőjéről

F. Láncz Éva

magyar nyelv és irodalom szakos óraadó tanár
Computer School, Budapest

lanczeva[kukac]gmail.com